

Válka, Miroslav

Lidová keramika

In: Válka, Miroslav. *Homo faber : tradiční zemědělství a lidová výroba v českých zemích z pohledu etnologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 120-129

ISBN 978-80-210-7112-4; ISBN 978-80-210-7115-5 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131131>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6. LIDOVÁ KERAMIKA

Výrobky z pálené hlíny, označované jako keramika podle předměstí starověkých Athén, kde sídlili hrnčíři, hrály v tradiční kultuře významnou roli. Protože keramika podléhá zkáze pomaleji než jiné materiály, můžeme na ní sledovat způsob života a kulturu jednotlivých pospolitostí od pravěku. Keramika ukazuje technickou úroveň pravěkých pospolitostí a je nositelem jejich etnicity. Archeologové podle keramiky přímo označují pravěké kultury.

Souvislá keramická tradice začíná v českých zemích s příchodem Slovanů (6. stol.). Tato keramika tzv. pražského typu byla zhotovena z volné ruky bez hrnčířského kruhu a vypálena na polním ohništi. Povrch zůstával rezný, objevuje se mechanický dekor v podobě ryté vlnice a rýhy. Hrnčířský kruh se do českých zemí dostává ve střední a mladší době hradištní (pol. 10.–11. stol.), kdy se hrnčířství stává specializovanou řemeslnou výrobou a výrobky spotřebním zbožím.³⁹⁷

V období středověkém jsme svědky dalšího technického pokroku při výrobě keramiky, provázené zakuřováním a olovnatými glazurami.³⁹⁸ Na počátku novověku se zavádí dokonalejší nožní hrnčířský kruh blokový a příčkový a jako civilizační prvek se rozšiřují kachlová kamna. Výrobu kachlů převzali hrnčíři a jejich reprezentační díla jsou vyzdobena figurálním či geometrizovaným dekorem.³⁹⁹ Rozšiřuje se i morfologická stránka keramických výrobků (džbány, poháry, mísy atd.). Do českých zemí se dostávají krycí glazury a nové druhy keramiky jako fajánse.

V období 16.–1. pol. 17. stol. dochází při výrobě keramiky k výrazné diferenciaci a rozštěpení dosud jednotné keramické produkce do dvou proudů: **1) Stylová (umělecká) keramika** určená pro vyšší společenské vrstvy. Náleží k ní z hlediska funkčního stolní nádobí a druhy fajáns, kamenina a porcelán. Kuchyňská a užitková keramika je i nadále společná; **2) Lidová keramika** užívaná v prostředí rurálním a nižších společenských vrstev městských. Z hlediska technického šlo hlavně o hrnčinu, sloužící jako univerzální nádobí na vaření a k běžnému stolování. Funkci reprezentačního stolního nádobí plnily rukodělné fajánse lidových džbánkařů z 18. a 1. pol. 19. stol. a manufakturní bělniny z 19. stol. Hrnčinu nahrazují v 2. pol. 19. stol. rukodělné bělniny, polokamenina a kamenina uzavírající vývojovou řadu rukodělné keramiky.⁴⁰⁰

397 SCHEUFLER, V.: Metodologické a metodické problémy českého lidového hrnčířství. *Český lid* 56, 1969, s. 155–177.

398 NEKUDA, V. – REICHERTOVÁ, K.: *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*. Brno 1968.

399 LOSKOTOVÁ, I.: Ikonografie středověkých kachlů jako pramen lidové kultury. In: *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno 2006, s. 107–120.

400 SCHEUFLER, V.: Problémy lidovosti v keramice. *Český lid* 50, 1963, s. 35–40.

O poznání raně novověké i lidové keramiky se zasloužili z etnografů zejména V. Scheufler, a to teoreticky⁴⁰¹ i analýzou nálezů ze Vsetína,⁴⁰² Berouna,⁴⁰³ Bruntálu⁴⁰⁴ a jinde, a Jiří Pajer svými výzkumy v rodné Strážnici⁴⁰⁵ a v lokalitách, kde žili novokřtělci, mezi jejichž výrobky náležela jak užitková hrncina, tak také luxusní fajánse.⁴⁰⁶

Rozmach hrncířské výroby zaznamenáváme na počátku 18. stol., kdy došlo ke stabilizaci života po třicetileté válce a k hospodářskému vzestupu venkova. Hrnčířství jako městské řemeslo se přesunuje na venkov, zejména po zrušení nevolnictví (1781), protože zde byly nižší náklady (hlína, dřevo) a hlavní odběratelé. K modernizaci řemesla dochází v 2. pol. 19. stol., kdy tradiční hrncina je nahrazena technicky dokonalejšími druhy střepů, polokameninou a rukodělnou bělninou. Mechanizace výroby je spojena s nákupem hlíny a glazur továrně vyráběnými specializovanými firmami, vypalovacími pecemi na uhlí a dalšími technickými inovacemi. Vývoj lidové keramiky se v 1. pol. 20. stol. uzavírá v souvislosti se změnami v zemědělském hospodaření, např. mizí podomácké zpracování mléka, ale také s celkovou modernizací života. Technický pokrok a společenská poptávka si vyžádaly změnu sortimentu, mezi nímž přežívají jen některé tradiční tvary, jako formy na pečivo, pekáče, hrnce a džbány. Část dekorované produkce (fajánse) se však dostala až do kategorie kýče, zejména suvenýrové zboží nabízené turistům v lázeňských či turistických střediscích.⁴⁰⁷ Mezi držitelé ocenění „Nositel tradice lidových řemesel“ je několik keramiků, jako Antonín Moštěk, Ivo Nimrichter nebo Rudolf Volf, kteří se svou produkcí snaží udržovat tradiční hrncířské technologie.⁴⁰⁸ Současnou keramickou produkci lze v celé její různorodosti poznat na hrncířských trzích v západomoravském Kunštátě a v českém Berouně, starých střediscích hrncířské výroby.

Klasifikovat lze lidovou keramiku podle různých technických kritérií. Vycházíme ze systematiky, kterou vypracoval V. Scheufler,⁴⁰⁹ i když jiní keramologové používají pro

401 SCHEUFLER, V.: Archeologické výkopy novověké keramiky. Interpretací problémy. *Český lid* 66, 1979, s. 203–210.

402 PEROUTKA, B. – URBACHOVÁ, E. – SCHEUFLER, V.: Hromadný nález keramiky ve vsetínském zámku a vsetínští hrncíři. *Český lid* 56, 1969, s. 301–305.

403 SCHEUFLER, V. – MATOUŠEK, V.: Raně novověké berounské zboží ve světle archeologických výzkumů v Berouně. *Archaeologia historica* 8, 1983, s. 189–196.

404 SCHEUFLER, V.: Novověké nálezy z Bruntálu a bruntálské hrncířství nové doby. *Časopis Slezského muzea* 24, 1975, s. 32–42.

405 PAJER, J.: *Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici*. Strážnice 1982; PAJER, J.: *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*. Strážnice 1983

406 PAJER, J.: *Nové výzkumy novokřtěneckých fajánse na Moravě*. In: *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno 2006, s. 121–139; PAJER, J.: *Novokřtěnecké fajánse z Moravy 1593–1620. Soupis dokladů z institucionálních a privátních sbírek*. Strážnice 2011.

407 JERÁBEK, R.: Pár slov o keramice, zvláště lidové. In: *Studie Muzea Kroměřížska '82*. Kroměříž 1983, s. 55–58.

408 ŠIMŠA, M. (ed.): *Nositelé tradice lidových řemesel*. Strážnice 2007.

409 SCHEUFLER, V.: Lidová keramika. Nástin technické a kulturněhistorické specifikace. *Studie Muzea Kroměřížska '82*. Kroměříž 1983, s. 59–70.

označení některých střepeů jiné termíny.⁴¹⁰ Diference se projevují zejména ve srovnání s terminologií uměleckohistorickou.

Hrnčina (morfologie, výrobní střediska)

Jemná keramika s barevným silně porézním střepeem v odstínech od bílé až po tmavohnědou, který se vypaluje při 900–950 °C. Představuje základní keramický střepe užívaný v lidovém prostředí. Podle povrchové úpravy rozlišujeme základní druhy: **1) Režná hrnčina** bez další povrchové úpravy používaná až do 19. stol. tam, kde glazury byly zbytečné nebo nevhodné. Běžné bylo glazování jen z jedné (vnitřní) strany, nebo oglazování pouze okraje nádoby; **2) Černá hrnčina** (tuhovaná, tuhová, zakuřovaná, začerňovaná). Tuhová hrnčina se vyráběla v blízkosti nalezišť grafitu (jižní Čechy, Vysočina, Jeseníky); technologii znali už Keltové, znovu se objevuje v 15.–16. stol. Naposledy se vyráběla v malých průmyslových podnicích. Začerňovanou keramiku zhotovovali ve 20.–30. letech 20. stol. v Milevsku pro Svaz českého díla v Praze. Roztok sazí rozmíchaných v octě se nanášel na ještě horký střepe. Nejrozšířenější technologií výroby černé keramiky bylo **zakuřování**. Konec vypalování se prováděl v redukční atmosféře, aby uhlík obsažený v kouři pronikl do střepeu a zlepšil jeho technické parametry (nasákavost). Zakuřované hrnce se používaly v mléčném hospodářství a při kvasných procesech, zakuřované džbány sloužily na poli jako chladicí k uchování studené vody. Zakuřovaná keramika se vyráběla ve Svatce, největší moravské středisko se v 1. pol. 19. stol. nacházelo v Ivančicích na západní Moravě, ale poslední dílny pracovaly na Uherskohradištsku ještě v meziválečné době;⁴¹¹ **3) Smolená hrnčina** (*smolňáčky*) sloužila jako nádoby na pití. Vnitřek džbánů a holeb na pivo byl uvnitř potažen vrstvou smůly. Poslední dílny pracovaly na Chrudimsku na počátku 20. stol.; **4) Solná hrnčina** byla potažena vrstvou vysublimované soli, která byla vhozena do vypalovací pece ke konci pálení; **5) Glazovaná hrnčina** s čírymi nebo barevnými glazurami náležela k nejběžnějšímu typu hrnčiny, který byl vyráběn v 18. a 19. stol. Glazura jako sklovitý povlak zvyšovala mechanické vlastnosti střepeu, usnadňovala údržbu a čištění nádobí a používala se i k dekorování, protože kysličníky kovů bylo možno dosáhnout různé barevnosti; **6) Engobovaná hrnčina** potažená barevným nástřepeem, nejčastěji bílým, patřila vedle glazované k běžně užívaným střepeům a povrchové úpravě. Engoba (nástřepe) byla jemná hlinka přírodní barvy nebo různě zabarvená, která sloužila k zakrytí střepeu z hrubé nebo nečisté hlíny. Sloužila i jako dekorační prostředek často kombinovaný s glazurou.

Podle tvaru nádoby lze používané hliněné nádobí rozdělit do několika kategorií, které zahrnují všechny tvary užívané v lidovém prostředí ať už jako nádobí stolní nebo k přípravě pokrmů či v hospodářství. Na lidové hrnčině jako nejběžnějším střepe české lidové kultury lze nejlépe dokumentovat její tvarovou rozmanitost. Z hlediska morfo-

410 RADA, P.: *Kniha o technikách keramiky*. Praha 1956.

411 JANČÁŘ, J.: Lidová keramika na Slovácku od počátku 20. století. *Český lid* 52, 1965, s. 25–33.

logického lze hrnčinu členit:⁴¹² **1) Ploché nádobí** se užívalo ke stolování a k pečení. Talíř jako individuální jídelní nádoba je v lidové kultuře záležitostí mladší na rozdíl od mísy, která sloužila jako plochá hlubší nádoba ke společnému jídlu rodiny. Speciálním výrobkem byla mísa k zadělávání těsta (*zadělávačka*) nebo se zdrsněnými stěnami k tření máku (*pernice*). Do uvedené kategorie náleží také hliněné formy na pečení drobného pečiva, často výtvarně pojednané (*lívanečníky, kobližníky, belešníky*) a pánvice či rendlíky pro vaření na otevřeném ohni, které mizí se zaváděním sporáku od počátku 19. stol.; **2) Poloduté nádobí** sloužilo k pečení pečiva a drůbeže. Zástupcem první skupiny jsou formy na pečení pečiva a kaší, nejčastěji označované jako bábovky a jahelníky. Specifické formy sloužily ke zvykoslovným příležitostem v podobě beránka, raka, nemluvněte. Pekáče, vyšší hliněné plechy se užívaly na tepelnou úpravu drůbeže; **3) Duté nádobí** zahrnuje dva nejběžnější keramické typy: hrnec a džbán. Hrnec jako základní keramický typ sloužil k vaření na otevřeném ohni, k uchovávání a přenášení různých komodit, k pití. Tvar hrnce souvisel s funkcí, proto zahrnuje řadu podtypů provázenými různými regionálními názvy (*kraják, vrchlík, sádlák*). K vaření na otevřeném ohni sloužily hrnce s ohrnutým okrajem k zachycení vidlice pro manipulaci s hrncem v peci či v kamnech. *Koutní hrnec* s obloukovitým uchem se používal k přinášení darů ženě po porodu v šestinedělí, kdy ležela v tzv. *koutě* krytém obradní plachtou. Jako zakázkový výrobek byl zdoben a opatřen ochrannými motivy, jménem či datací. Dvouuchý hrnec na ustávání mléka se na Moravě běžně označoval jako *látka*. *Cedák*, hliněný hrnec s děrovaným dnem se používal při vaření v kuchyni. Velké hrnce, které sloužily jako zásobnice, nesly na plášti zpevňovací hliněné obruče. Označovaly se podle uskladněných potravin (*zelák, povidlák* nebo *slevák*). Džbán jako dutá nádoba měl oproti hrnci užší hrdlo, které mohlo být opatřeno hubičkou nebo větší výlevkou; k uchopení sloužilo různě tvarované ucho. Z hlediska formy rovněž velmi variabilní nádoba, jejíž základní tvary byly soudkovitý, hruškovitý a kulovitý. K uchovávání tekutin ve studeném stavu sloužil chladicí džbán s úzkým hrdlem, označovaný také jako *črpák* či *kubaňa*. Kouzelný (*fexovní*) džbán umožňoval pití jen z dutého ucha či určité strany. Mistrovskými doklady hrnčířského řemesla byly cechovní džbány náležející mezi cechovní utenzilie. Podle mohovitosti cechu nesly plastickou nebo malířskou výzdobu se symboly řemesla, jmény cechmistrů a datací; **4) Kamnářská hrnčina** zahrnuje kachle tvořící plášť kamen, které se jako součást otopného systému dostávají ve středověku z italského prostředí na sever od Alp. V českém lidovém prostředí jsou od 18. stol. kachlová kamna situována nejčastěji v jizbě (světnici) vedle pece s přístupem ze sousední černé kuchyně či síně. Středověké kachle měly vysokou estetickou úroveň,⁴¹³ v lidovém prostředí byl dekor spíše technický jak na kachlích základních, tak římsových. Kamnářská produkce rozšířila výrobní sortiment řady hrnčířských dílen; po zániku výroby hrnčiny zůstal často jediným;

412 SCHEUFLER, V.: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha 1972, s. 27–40.

413 HAZLBAUER, Z.: *Krásá středověkých kamen*. Praha 1998; LOSKOTOVÁ, I.: Ikonografie středověkých kachlů jako pramen lidové kultury. In: *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno 2006, s. 107–120.

5) **Stavební hrnčičina** stojí na okraji našeho zájmu z důvodu výrobní mechanizace a technického užití. Dekorační složka se uplatnila u komínových nástavců a makovic, situovaných ve štítu domu nad kabřincem. Řadíme sem také domovní čísla, ostění, okruží, klenáky, dlaždice; 6) **Hrnčířská plastika** může spadat do kategorie užitě plasty, kdy sloužila jako kamnářský nástavec ve tvaru kohouta, lva, psa, vázy⁴¹⁴ nebo jako nádoba na šňupavý tabák v podobě medvěda či jako dětská pokladnička. V případě volné plasty náboženského charakteru představuje postavy světců s funkcí výklenkové plasty (sv. Florián, sv. Jan Nepomucký, Pieta, poutní typy Madon apod.).

Výroba hrnčičiny podléhala technickému vývoji, regionální a etnické diferenciaci. V místech zdrojů kvalitních surovin vznikly širší výrobní oblasti a v rámci nich užší výrobní okruhy, které byly vymezeny na základě terénních výzkumů a muzejních sbírek V. Scheuflerem a jejich produkce dostatečně charakterizována.⁴¹⁵ Uvedeme jen ty základní výrobní střediska pracující v 1. pol. 19. stol.

V západních Čechách v oblasti německého etnika se zformovala **hrnčířská střediska** na Chebsku a Tachovsku, v oblasti českého etnika to bylo Domažlicko a zejména Kolovec, kde hrnčířské tradice přežily do současnosti a Rudolf Volf obdržel ocenění Nositel tradice lidových řemesel.

V oblasti jižních Čech se nejproduktivnější hrnčířská střediska nacházela v Soběslavi, Bechyni a v Milevsku. Východní Čechy měly svá hrnčířská střediska v Týništi nad Orlicí, kde bylo jedno z inovačních center přechodu na rukodělnou bělninu a kameninu. Významnými centry hrnčířské výroby se staly také Hlinsko, Svratka a Svratouch, odkud se produkce exportovala na západní Moravu. Z blízkosti Prahy těžily hrnčířské dílny v Berouně, Davli a Štěchovicích.

Na západní a severozápadní Moravě se zformovaly výrobní oblasti s centry v Ivančicích, Kunštátu, Lošticích a v Litovli, z nichž nejživotnější se projevil Kunštát přechodem na výroby rukodělné bělniny.⁴¹⁶ Na jižní Moravě pracovalo několik hrnčířských dílen na Znojemsku, kde se produkovaly různé druhy keramiky; vedle toho také fajánse a bělnina. Na Uherskohradištsku (Modrá u Velehradu, Tupesy, Jalubí) vyráběli hrnčíři nejdéle zakuřovanou keramiku na Moravě.⁴¹⁷

Výroba hrnčičiny, tzv. měkkoty postupně ustává v 2. polovině 19. stol., kdy je nahrazena technicky dokonalejší bělninou a kameninou.

Lidová fajáns

Keramika s jemným průlinčivým střepeem krytým neprůhlednou (opakní) ciničito-olovnatou glazurou. Vypaluje se dvakrát a původně byla zdobena jen barvami vyso-

414 KALINOVÁ, A.: Kamnářská plastika. Příspěvek k studiu lidového kamnářství. In: *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury*. Brno 2006, s. 167–183.

415 SCHEUFLER, V.: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha 1972, s. 115–160.

416 VÁLKA, M.: Kunštátské hrnčířství. Historie a současnost výrobního okruhu. *Národopisný věstník XXI* (63) 2004, s. 59–69.

417 JANČÁŘ, J.: Lidová keramika na Slovácku od počátku 20. století. *Český lid* 52, 1965, s. 25–33.

kého ohně (žlutá, zelená, modrá a burelová). Od 18. stol. se užívají muflové barvy nízkého ohně (fialová, červená). Název fajáns je odvozen od italského města Faenzy nedaleko Boloně, kde se nacházelo významné keramické výrobní středisko od 12. stol. Od 16. stol se fajáns vyráběla manufakturně a později továrně.⁴¹⁸

Technologie výroby fajánsi se do českých zemí dostává s **novokřtěnci** (*habány*), kteří se jako náboženská sekta usazují na jižní Moravě ve 20. letech 16. stol. (Mikulov, Slavkov u Brna).⁴¹⁹ Novokřtěnské fajánse vyráběné na Moravě od konce 16. stol. byly luxusním zbožím určeným šlechtě a městkému patriciátu. Vycházely z renesančního tvarosloví, jak dokládají charakteristické prolamované misky na nožce (*šály*), kulovité džbánky nebo mísy ve tvaru kardinálského klobouku, vyzdobené jen střídým stylizovaným rostlinným dekorem, v němž se odrazil věroučný zákaz zobrazovat lidské postavy a zvířata.⁴²⁰ Výzdobu provází datace a erby šlechtických majitelů. Nejstarším datovaným výrobkem z českých zemí je džbán z r. 1593.

Po Bílé hoře a po vydání obnoveného zemského zřízení (1628) se novokřtěnci museli jako nekatolíci vystěhovat ze země. Odchází na západní Slovensko ke svým souvěrcům. V 17. stol. jsou jejich výrobky ovlivněny holandským Delftem, jak je patrné z jejich monochromního modrého dekoru. Po r. 1680 se novokřtěnské obce na západním Slovensku rozpadají, část řemeslníků začíná podnikat ve vlastních dílnách, kde se jejich výrobky rustikalizují, rozšiřuje se motivická stránka, dekor, který pokrývá celou nádobu, se podřizuje vkusu nového spotřebitele. Proto po r. 1740 lze hovořit o lidové fajánsi. V rurálním prostředí plní rukodělné fajánse funkci reprezentačního stolního nádobí užívaného při významných rodinných a výročních událostech.

Na konci 17. stol. se potomci novokřtěnců vrací na Moravu, kde se objevují nejdříve v Nových Hvězdicích, Bučovicích a ve Ždánicích.⁴²¹ Zakládají tak na Moravě novou tradici lidového **džbánkařství**.⁴²² Mezi nejvýznamnější střediska náležely vedle zmíněných Bučovic, Vyškov,⁴²³ Olomouc,⁴²⁴ Šternberk, Prostějov, Valašské Meziříčí, nebo západomoravské Oslavany, Velká Bíteš a Ivančice⁴²⁵ ad. V Čechách představuje výroba

418 KYBALOVÁ, J.: *Evropská fajáns*. Praha 1992.

419 PAJER, J.: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice 2006.

420 KURFÜRST, P.: K problémům identifikace moravských křtěnských fajánsů z let 1580–1622. In: *Studie Muzea Kroměřížska '82*. Kroměříž 1983, s. 71–80.

421 TVRDÝ, J.: Lidová majolika ve Ždánicích. *Národopisný věstník československý* 8, 1913, s. 153–165.

422 ČERNOHORSKÝ, K.: *Moravská lidová keramika*. Praha [1941].

423 TVRDÝ, J.: Vyškovská keramika a její vývoj. *Národopisný věstník československý* 6, 1911, s. 73–87, 97–121, 145–156; ČERNOHORSKÝ, K.: *Jak se vyráběly vyškovské fajánse*. Vyškov 1928.

424 HRBKOVÁ, R.: *Olomoucká a šternberské fajánse*. *Český lid* 45, 1958, s. 75–77; HRBKOVÁ, R.: *Olomoucká a šternberská keramika*. Olomouc 1964; MELZER, M.: Ikonografie olomoucké a šternberské keramiky. In: *Studie Muzea Kroměřížska '82*. Kroměříž 1983, s. 81–84.

425 SVOBODA, J. F.: Lidová keramika západomoravská. *Národopisný věstník československý* 20, 1927, s. 157–167, 233–248, 330–350; UHROVÁ, O.: Západomoravská keramika. *Vlastivědný věstník moravský* 26, 1974, s. 288–301; VÁLKA, M.: Lidová keramika na Horácku. *Národopisná revue* 4, 1994, s. 11–16.

rukodělných fajánsí jen okrajovou záležitostí;⁴²⁶ větší roli hrály importy ze Žitavy⁴²⁷ a z rakouských (Gmunden, Wels) a moravských dílen.

Výrobky určené pro lidového spotřebitele zahrnovaly stolní nádobí (mísy, talíře), džbány, koutní hrnce, ale také kroupky nebo devocionálie přinášené z poutí. Lidovému spotřebiteli odpovídala tematika dekoru: objevují se náboženské motivy (patroni), žánrové scény z lidového života, které mohou sloužit jako ikonografický doklad, z nepochopených architektur vznikají tzv. *boudy*. Figurální a florální dekor je provázen dekorem geometrickým. Protože rukodělné fajánse plnily v lidovém prostředí funkci reprezentačního nádobí užívaného při významných rodinných a výročních událostech, byly vystaveny v jizbě na polici, jež tvořila integrální součást stolového (*svatého*) koutu.

Zánik výroby rukodělných fajánsí po pol. 19. stol. souvisí s jejich nahrazením technicky dokonalejší tovární bělninou zejména výrobky zdobenými tzv. německými květy, naturalistickým florálním dekorem v pestrých barvách. Obnovení tradice rukodělných fajánsí na Moravě je spojeno s keramickým kurzem, který proběhl v r. 1914 v Hodoníně, kde moravské hrnčíře seznámili s technikou výroby fajánsí džbánkaři ze slovenské Modry. Nově založené fajánséřské dílny v Tupesích, Mařaticích, Uh. Hradišti a jinde jsou spojeny se stereotypním dekorem nebo kopírováním starších předloh džbánkařských, případně novokřtěnských. Tvůrčí přístup lze přiznat Heřmanu Landsfeldovi žijícímu od r. 1939 ve Strážnici.⁴²⁸

Majolika a mezzomajolika

Keramika s jemným porézním barevným střepem potaženým barevnou opakní ciničito-olovnatou glazurou je označována jako **majolika**. Název je odvozen od ostrova Mallorca v souostroví Baleáry u španělského pobřeží, kde se nacházelo významné obchodní středisko s touto keramikou. Majolika bývá běžně zaměňována s fajánsí podobných technických vlastností. Rozdíl je v barvě střepu (u fajánsí bílý) a glazury, která u majolik může být: a) jednobarevná (zelená); b) dvoubarevná (mramorovaná); c) vícebarevná (u výrobků s plastickým dekorem, např. kachlových kamen).⁴²⁹ Podle uměleckých historiků jsou kritériem pro užití obou termínů Alpy: keramika vyrobená na jih od Alp je označována jako majolika (italská majolika), na sever od Alp fajáns (habánská fajáns).

Mezzomajolika je keramika s jemným barevným střepem krytým modrou glazurou a výjimečně bílým nástřepím. Charakteristickým znakem je rytý dekor do glazury. Rozborem bylo zjištěno, že středisko výroby leželo v Jindřichově Hradci nebo v okolí. Patrně byly vyráběny v hrnčířské rodině italského původu Mattanelliů.

426 Výroba je doložena v Nových Dvorech, Čáslavi a Kutné Hoře. Viz SCHEUFLER, V. – KARPOVÁ-TOPOLOVÁ, O.: České fajánse. *Český lid* 64, 1977, s. 80–90.

427 SCHEUFLER, V.: Katalog žitavských fajánsí ze sbírek mimopražských muzeí. *Český lid* 50, 1963, s. 279–284.

428 LANDSFELD, H.: *Lidové hrnčířství a džbánkařství*. Praha 1950.

429 SCHEUFLER, V.: České majoliky. *Časopis Národního muzea*, řada hist. 147, 1978, s. 173–189.

Mezzomajoliky vznikly asi v 15. stol. v Itálii, vyráběly se také v Sedmihradsku (1780–1870). Pro jihočeské výrobky byl charakteristický bohatý dekor s květinovými motivy doplněný křesťanskými symboly. Zachované talíře se širokým okrajem jsou datované do let 1660–1740.⁴³⁰

Rukodělná bělnina a polokamenina

Bělnina je keramika s bílým průlinčitým střepem potaženým průsvitnou (transparentní) glazurou. Pálí se dvakrát a dělí se na měkkou (vápenatou) a tvrdou (živcovou). Počátky tovární výroby lze najít v Anglii (J. Wedgwood), odkud se jako projev klasicismu dostává do evropských zemí. V rakouské monarchii na výrobu přešly státní manufaktura v Holíči, šlechtické podniky v Bystřici pod Hostýnem,⁴³¹ Hranicích na Moravě,⁴³² v Týnci nad Sázavou a továrny v západních Čechách.⁴³³ Pro lidového spotřebitele byla vyráběna na Znojemsku i jinde bělnina potažená hnědou hlinkou a zdobená vyškrabovaným dekorem (*znojemáčky*). Oba druhy keramiky vznikaly ve východomoravských Rajnochovicích a okolí jako produkt drobného industriálního podnikání.⁴³⁴ Širokého uplatnění došla tovární bělnina zdobená naturalistickými (*německými*) květy, která ve funkci stolního nádobí nahradila rukodělné fajánse. Poslední výrobní středisko zastupuje továrna bratří Schützů v Olomučanech u Blanska, kde byla výroba ukončena nedlouho před první světovou válkou.⁴³⁵

Od pol. 19. stol. **bělninu** postupně vyrábí i hrnčíři rukodělně jako náhradu za hrčinu (*měkkotu*) v Kostelci nad Černými lesy, na Chodsku,⁴³⁶ v jižních Čechách, na Kunštátsku⁴³⁷ i Těšínsku.⁴³⁸ Do výroby proniká mechanizace, jako dovoz hlíny ze západních

430 SCHEUFLEER, V. – ŠTAJNOCHR, V. – TURNSKÝ, M.: České mezzomajoliky. *Časopis Národního muzea*, řada historická 143, 1974, s. 171–185.

431 VÁLKA, M.: Keramická manufaktura v Bystřici pod Hostýnem. In: *Studie Muzea Kroměřížska '83*. Kroměříž 1985, s. 97–110.

432 HRBKOVÁ, R.: *Hranická keramika*. Olomouc 1968.

433 KYBALOVÁ, J. – NOVOTNÁ, J.: *Kamenina v Čechách a na Moravě*. Praha 1987.

434 VÁLKA, M.: *Rajnochovická keramika*. Kroměříž 1981; BALETKA, L.: *Rajnochovická keramika. Výrobní poměry a produkce v manufakturách na výrobu kameniny v Mikulůvce a na Lázech na Vsetínsku. Český lid 77*, 1990, s. 165–171.

435 ŠUJAN, V.: *Olomučanská keramika*. Olomučany 1968; KALINOVÁ, A.: Výrobní profil keramické továrny v Olomučanech. *Ethnographica* 16, 1982, s. 239–250; KALINOVÁ, A.: Keramická továrna v Olomučanech u Blanska a život v lidovém prostředí na přelomu 19. a 20. století. *Ethnographica* 17, 1983, s. 271–281; KALINOVÁ, A.: Olomučanská keramika a její místo v lidové kultuře. In: *Studie Muzea Kroměřížska '82*. Kroměříž 1983, s. 89–92.

436 SCHEUFLEER, V.: *Dějiny chodské keramiky*. Plzeň 1959.

437 PRAŽÁK, V.: *Dějinný vývoj a výrobní poměry hrnčířského řemesla v Kunštátě na Moravě. Národopisný věstník československý* 33, 1953–56, s. 207–277; PRAŽÁK, V.: *Technologie hrnčířské výroby v Kunštátě. Československá etnografie* 8, 1960, s. 371–383; 9, 1961, s. 16–58; VÁLKA, M.: Kunštátské hrnčířství. *Historie a současnost výrobního okruhu. Národopisný věstník XXI* (63) 2004, s. 59–69.

438 ŠTAJNOCHR, V. – SCHEUFLEER, V.: Rukodělné bělniny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. *Sborník Národního muzea* 47, 1993, s. 1–30.

Čech, Rudic, či Znojma, uplatňují se továrně vyráběné glazury, zatáčení, lití a lisování výrobků, u uměleckého a suvenýrového zboží spolupráce s výtvarníky.⁴³⁹

Technickými parametry je rukodělné bělnině blízká **polokamenina**. Tato keramika s porézním střepem, lehkým a pevným, potaženým hnědými zemítkami glazurami (*šlemovka*) se vyráběla spolu s rukodělnými bělninami např. v Kunštátě na Moravě, Kostelci n. Č. l., Davli, ve Štěchovicích a na Podorlicku. Dekor výrobků byl minimální, jen technický, rytý do glazury. Do českých zemí se dostávaly také importy z Dolního Slezska (Bunzlau, dnes Boleslawiec), do Prahy, která byla v 19. stol. obchodním střediskem s tímto zbožím. Džbány označované jako *buncláky* nesly bílý plastický nalepovaný dekor. Ve starší literatuře je polokamenina označována také jako kamenina, bělnina či kameninová hrnčina.

Kamenina

Keramika se slinutým střepem a nasákavostí do 5%, která se vypaluje při teplotě nad 1200 st. C. Pravlastí kameniny je Čína, v Evropě se objevuje ve 12. stol. a je charakteristická pro německé země (Porýní, Sasko). V době rozkvětu německých kamenin v 15. a 16. stol. se vyvážely do mnoha do evropských zemí. V českých zemích se uplatnily importy hlavně ze Saska a z Lužice (Mužakov), méně porýnské výrobky.⁴⁴⁰

Za kameninu jsou považovány také tzv. **loštické poháry** vyráběné od konce 14. do poč. 16. stol. v Lošticích u Šumperka. Charakteristický puchýřovitý a bublinkovitý povrch, způsobený větším obsahem železa v hlíně, z nich činil obchodní artikl, který se importoval do zahraničí. V evropských muzejních sbírkách se objevují doplněné zlatým a stříbrným kováním. Jako symbol alkoholismu, kožních a pohlavních chorob se loštický pohár objevuje na obraze nizozemského malíře Hieronyma Bosche *Rajská zahrada* (poč. 16. stol.).⁴⁴¹

Porcelán

Keramika s bílým zcela slinutým střepem, v tenké vrstvě průsvitným, s povrchem režným (bisquitovým u plastik) nebo glazovaným. Porcelánová hmota byla čínským obje-
vem; z Číny byl porcelán dovážen do Evropy jako luxusní zboží. Snaha o jeho napodobování vedla k pokusům o objevení složení porcelánové hmoty na evropském kontinentu, což se povedlo v Míšni Johannu Ch. Böttgerovi (1709). Výroba porcelánu se postupně rozšířila po celé Evropě, protože prestiží každého královského dvora bylo vlastnit porcelánku. Monopol vídeňské porcelánky způsobil, že v západních Čechách vznikla první továrna v Horním Slavkově až r. 1792. Porcelánové zboží bylo určeno

439 KALINOVÁ, A.: K situaci keramické výroby na Moravě v letech 1918–1945. *Folia ethnographica* 42, 2008, s. 21–42.

440 HORSCHIK, J.: *Steinzeug 15. bis 19. Jahrhundert. Vom Bürgel bis Muskau*. Dresden 1978; SCHEUFLEDER, V. – ŠTAJNOCHR, V.: Rukodělné kameniny a příbuzná keramika v českých zemích od nejstarších dob do 50. let 20. století. *Sklář a keramik* 41, 1991, s. 177–186.

441 TOGNER, M.: Moravská keramika a Hieronymus Bosch. *Umění a řemesla* 1995, č. 1, s. 47–52.

vyšším společenským vrstvám a dekorem a tvaroslovím sledovalo měnící se životní styly 18. a 19. stol.

Do lidového prostředí proniká porcelán od 70. let 19. stol. po zlevnění výroby v důsledku technického pokroku. Jednalo se z počátku o stolní nádobí s jednoduchým technickým dekorem. Z porcelánu se vyráběly také upomínkové předměty, jako hrnky a talíře s vedutami poutních míst či postavami světců a poutních typů madon, stejně jako další devocionálie, které tvořily základ domácích oltářníků na zásuvkových prádelnicích. Nahrazují v 2. pol. 19. stol. svatý (stolový) kout v tradiční jizbě vesnických usedlostí.

Literatura

ČERNOHORSKÝ, Karel: *Moravská lidová keramika*. Praha [1941]; LANDSFELD, Heřman: *Lidové hrnčířství a džbánkařství*. Praha 1950; SCHEUFLER, Vladimír: *Dějiny chodské keramiky*. Plzeň 1959; PLICKOVÁ, Ester – SCHEUFLER, Vladimír: *Lidová hrnčina v Československu*. Uherské Hradiště 1966; SCHEUFLER, Vladimír: *Metodologické a metodické problémy českého lidového hrnčířství*. *Český lid* 56, 1969, s. 155–177; SCHEUFLER, Vladimír: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha 1972; HORSCHIK, Josef: *Steinzeug 15. bis 19. Jahrhundert. Vom Bürgel bis Muskau*. Dresden 1978; KALESNÝ, František: *Habáni na Slovensku*. Bratislava 1981; KYBALOVÁ, Jana – NOVOTNÁ, Jarmila: *Habánská fajáns 1590–1730*. Praha 1981; PIŠŮTOVÁ, Irena: *Fajansa*. Bratislava 1981; SCHEUFLER, Vladimír: *Lidová keramika. Nástin technické a kulturněhistorické specifikace*. *Studie Muzea Kroměřížska* '82. Kroměříž 1983, s. 59–70; KYBALOVÁ, Jana – NOVOTNÁ, Jarmila: *Kamenina v Čechách a na Moravě*. Praha 1987; KYBALOVÁ, Jana: *Evropská fajáns*. Praha 1992; PAJER, Jiří: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotína*. Mikulov 2001; KALINOVÁ, Alena: *Nejstarší doklady lidové fajánse z Moravy*. *Folia ethnographica* 39, 2005, s. 3–15; PAJER, Jiří: *Studie o novokřtěncích*. Strážnice 2006; KALINOVÁ, Alena: *Lidová fajánsová plastika ze sbírky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně*. *Folia ethnographica* 44, 2010, s. 101–112.